

Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2011

UTGIVEN AV
MAJ REINHAMMAR

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

En åboländsk balladsångerska och forskningen

Av Ann-Mari Häggman

»Nordens främsta traditionsbärare», så presenterades Svea Jansson i den svenska och finländska pressen på 1960-talet. En fattig skärgårdskvinna från den lilla ön Nötö i sydvästra Finlands skärgård hade med uppmuntran och stöd av visforskarna profilerat sig som en gudabenådad vissångerska i radio, tv och på konsertscener i Stockholm. Forskarna imponerades av hennes stora repertoar och repertoarens sammansättning; hon kunde tusen visor, allt från medeltida ballader till nyaste schlager. Balladerna hade hon lärt sig av sin mormor, som i sin tur hade lärt sig sina visor av sin mormor, vilket innebar att visorna kunde följas tillbaka till 1700-talet. Hennes bärande stämma och spontanitet gjorde henne till såväl forskarnas som allmänhetens gunstling.

Svea Kristina Jansson föddes på Nötö i Nagu socken den 30 september 1904. Nötö var på den tiden ett livligt skärgårdssamhälle med nära trehundra invånare; i dag är det bara nio personer som är bofasta på ön. Sju ståtliga bondgårdar stod i byns centrum, torp- och backstugor låg spridda i utkanten på bergsknallar och i vikbottnar. Svea var dotter till skutskepparen Abel Konstantin Jansson, som seglade ved till Stockholm, och hans hustru Ida Sofia. Svea kom med tiden att få åtta syskon. När hon var fyra år gammal erbjöd sig morföräldrarna att ta hand om henne. Mormodern, Eva Gustava Jansson, som var född 1842, var i bygden känd som en god sångare. Hon hade en kraftig altröst som bar långt över vattnet när hon från fiskeläget kom roende eller seglande över fjärdarna.

Det var där, hos morföräldrarna, som Svea Jansson och forskningen möttes midsommaren 1923. Svenska litteratursällskapets stipendiat, sånglärarinnan Greta Dahlström (f. Stenbäck) tecknade upp visor i den åboländska skärgården med tanke på en balladvolym som skulle ingå i sällskapets stora serie Finlands svenska folkdiktning. Redan den andra dagen på Nötö blev Greta Dahlström visad till Janssons och i sin dagbok skriver hon så här:

Nu har jag funnit de rätta: Janssons i Österäng! Torpets invånare består av morfar, mormor och Svea. Morfar kan ej många visor, men han är vänligheten själv

och kallar mig med ålderns och könets överlägsenhet »du». Mormor är 82 år, lång och mager med vackra markerade drag, säkert en skönhet i sina dagar. Hon är kry och munter och hennes repertoar är synnerligen rik och omfattar alla slags visor [...] Här är Svea [...] en pigg och vaken flicka, aderton år, flink och spänstig, ögonen med överallt, den förnumstiga näsan i vädret [...] Jag trivs oändligt väl i deras lilla koja.

I den kojan kunde Greta Dahlström redan den första kvällen teckna upp ett tiotal, som hon säger, »månghundraåriga ballader». Svea följde sedan upp-tecknaren fram till nattkvarteret inne i byn och på en sten i skogen nedskrevs ytterligare en ballad (Forslin 1968 s. 65 f.).

DEN MEDELTIDA BALLADEN

Balladen är bara en av många viskategorier, men den kategori som genom sin ålderdomliga prägel och sin speciella berättarteknik särskilt har fångat visforsknarnas intresse. Forskare i olika länder har visserligen en något divergerande uppfattning om vilka visor som skall anses vara ballader. De skandinaviska länderna har språkligt och kulturellt stått varandra så nära att man har kunnat tala om en gemensam skandinavisk balladtradition, som har existerat i Danmark, Norge, Sverige, på Island, Färöarna och i det svenska Finland.

Balladen är lätt att känna igen; språket är ålderdomligt, de agerande är ofta jungfrur och riddare och handlingen utspelar sig på borggården, i högan loft, i grönan lund eller på sjöstrand. Utgående från balladernas texter har de skandinaviska forskarna enats om en gemensam definition och klassificering av balladmaterialet. Med ballad avses då en visa som uppfyller vissa krav med avseende på form, innehåll och stil. Balladen skall ha två- eller fyrradig strof med ett eller två omkväden, den är episk, den är objektivt relaterande och den har ständigt återkommande språkliga uttryck, som ofta gått under beteckningen formler. Den skandinaviska balladen har försetts med epitetet »medeltida». »Medeltida» syftar på balladen som genre betraktad, inte på varje enskild visa. På senare tid har visserligen en del forskare ifrågasatt medeltiden som balladens blomstringstid och i stället hävdade att den inföll först på 1500-talet (Häggman 1992 s. 17).

Att sammanställa nationella balladutgåvor har länge ansetts som en av visforskningens viktigaste uppgifter. Svend Grundtvigs Danmarks gamle Folkeviser, vars första band utkom 1853, har vanligen fått stå som modell – så också för den finlandssvenska balladutgåvan som redigerades av professorn i musikvetenskap och folkdiktsforskning vid Åbo Akademi, Otto Andersson, och som utkom 1934 med titeln Den äldre folkvisan. I den finner vi också de ballader som sommaren 1923 upptecknades på Nötö efter Eva Gustava och Svea Jansson.

AMATÖRSAMLARE OCH SÅNGARE

Mötet med forskningen gjorde Svea Jansson medveten om de gamla visornas värde och väckte hos henne ett intresse för att själv börja samla visor. Hon blev en duktig amatörsamlare. Och det speciella med Svea var att hon medvetet började lära sig visorna för att kunna sjunga dem. Svea var medlem i ungdomsföreningen »De unga i havsbandet», där hon sjöng med i sångkören och uppträdde med sång och deklamation. Men redan 1926, då hon var 21 år gammal, var hon tvungen att lämna ungdomslivet då hon väntrade sin första son, Olof Klas (1926–1984). Som ensamstående mor fick hon arbeta hårt för att försörja sig och sin son – hon fiskade, saltade och sålde fisk, hon stickade och virkade på förtjänst, hon arbetade i gårdarna och på ortens fiskrökeri. Och när hon var trettio år fick hon ytterligare en son Stig Gerhard (1934–1989).

Men 1939 tog forskarna på nytt kontakt med Svea Jansson, som då arbetade som hushållerska åt en släkting på Södergård på Brunsjär i Korpo kommun. Greta Dahlström bad henne komma in till Åbo, för nu fanns det en möjlighet att spela in visor på lackskivor. Svea fick sjunga in ett tjugotal visor på fem lackskivor. Trots att skivorna är illa medfarna som en följd av evakueringen under kriget, kan man tydligt höra att Svea Jansson vid 35 års ålder var en mycket god sångare. För Svea blev skivinspelningen en omtumlande upplevelse. Hon fick höra sin röst i radio och för första gången fick hon betalt för sin sång. »Men», skriver hon senare i sina minnesanteckningar, »så kom kriget och gjorde slut på alltsammans igen» (UPO: Jansson s. 7).

Också forskningen i Finland drabbades av kriget. Det tog tid innan livet normaliserades. Men när Svenskt visarkiv i Stockholm grundades 1951 var Otto Andersson en av grundarna och han förblev en aktiv medlem i visarkivets styrelse fram till sin död 1969. Redan vid det stiftande mötet framhöll Otto Andersson att visarkivet i sitt arbete måste ta hänsyn till det finlandssvenska vismaterialet. Så skedde också och vid Åbo Akademi kopierades de finlandssvenska visuppteckningarna och inlemmades i visarkivets samlingar. Hösten 1957 företogs en kompletterande inspelningsresa till Finlands svenskbygder, en resa som skulle få stora konsekvenser för både Svea Jansson och synen på den finlandssvenska balladtraditionen.

Inspelningsresan kan ses som ett led i ett projekt som Kungl. Gustav Adolfs Akademien och Sveriges Radio hade inlett redan 1947 med en inbjudan till radiolyssnarna att delta i en pristävling om gamla visor. Det resulterade i över 13 000 visnedskrifter. Följande år började radion göra kompletterande inspelningsresor runtom i Sverige (Olrog 1962 s. 68). Och 1957 kom då turen till Finlands svenskbygder. Radions inspelningschef Matts Arnberg ledde expeditionen, som planerades i samråd Ulf Peder Olrog och Svenskt visarkiv. Åbo Akademi var också med på ett hörn. Otto Andersson hade låtit en blänkare ingå i den finlandssvenska dagspressen och visforskaren Alfhild Forslin följde med på resan som ciceron.

Greta Dahlströms sångarfynd Svea Jansson, som nu arbetade i ett hus-håll i Jomala på Åland, spårades och inbjöds till Åbo Akademi, där hon fick sjunga in 38 visor på band. I flera program presenterade Sveriges Radio det inspelade materialet och Svea Jansson gavs stort utrymme (Arnberg 1967; FMI 77 s. 97). 1962 utgavs ett album på fyra LP-skivor med titeln *Den medeltida balladen* (SR RELP 5003–5006). En skiva upptog ballader efter sångare i Sverige, två skivor innehöll ballader som hade spelats in i Finlands svenskbygder och en skiva upptog ballader i arrangemang för sångkör. Anmärkningsvärt är att en sångare, Svea Jansson, ensam stod för materialet på en hel LP-skiva dvs. en tredjedel av de i fält inspelade balladerna.

SAMPELET MELLAN SVEA JANSSON OCH FORSKNINGEN

Svea Janssons visor inspirerade Ulf Peder Olrog till att börja forska i den åboländska vistraditionen. Flera somrar i början av 1960-talet bedrev Olrog fältforskningar i den åboländska skärgården, där han på Nötö och omkringliggande öar intervjuade Svea Janssons släktingar och andra skärgårdsbor. Han ville granska Sveas repertoar i förhållande till omgivningens visor och han ville kartlägga traditionskedjor och den muntliga vistraditionens beroende av litterära källor (Olrog 1965 s. 86). Mycket snart lade han märke till att skärgårdsborna var sångglada; de hade det som tyska forskare kallar »Singfrohigkeit». Man sjöng mycket och överallt. (Det gjorde man förresten ännu på 1970-talet då jag gjorde mina inspelningar i skärgården.) Olrogs forskning resulterade i en stor materialsamling som finns på Svenskt visarkiv och i radions musikarkiv. Han har redogjort för projektet i en artikel »Visorna från Nötö» som ingår i *Arv* 1965 (jfr SVA 199 s. 11).

Annandag jul 1958 sjöng Svea Jansson i Sveriges Radio. Och det blev fler program, som gjorde henne känd i Sverige (ÅU 27.12.1958). Ett år senare lämnade hon sin tjänst på Åland och flyttade över till Stockholm för att satsa på sången. Ulf Peder Olrog såg till att hon fick försörjningsmöjligheter, dels som barnvakt i Olrogs familj, dels som skrivbiträde på Svenskt visarkiv, där hon fick börja med att skriva ned sina vistexter och minnen. Med Arnbergs och Olrogs stöd profilerade hon sig nu som vissångerska. Det stora genombrottet kom 1962, då skivalbumet utkom. Svea Jansson blev med ens Sveriges mest uppburna folkliga vissångerska. Också i Finland följde man Nötö-Sveas framgångar, inte minst i de åboländska och åländska tidningarna. När Ålands Polisförening och Odlingens vänner den 17 juni 1960 höll sin stora sommarfest på Nabben utanför Mariehamn hade man engagerat Svea. Man tryckte upp affischer med en stor bild på Svea, »Nordens förnämsta vissångerska Svea Jansson, känd bl.a. genom TV och radio» (SLS 1398).

För visforskningen blev Svea Jansson en bekräftelse på att de finlandssvenska bygderna – och särskilt den åboländska skärgården – hade bevarat

en gammal sångtradition. Man började tala om Finlands svenskbygder som ett av balladens reliktområden. Den 9 maj 1964 publicerade Otto Andersson i tidningen Åbo Underrättelser en stort upplagd artikel rubricerad: »Åboland ett medeltida balladcentrum». Han börjar med att ingående presentera Sveriges Radios inspelningsresa och det stora intresse Svea Jansson hade väckt i Sverige och konstaterar att saken hade fått alltför liten uppmärksamhet i Finland. Han påpekar att han redan tidigare haft den åsikten, att Åboland i äldre tid varit ett balladcentrum – uppteckningarnas stora antal och flera helt unika balladvarianter tydde på detta. Svea Janssons ballader hade nu ytterligare befäst Åbolands särställning.

När jag som ung student vid Åbo Akademi våren 1964 skulle skriva min första uppsats i folkdiktsforskning, blev jag av Otto Andersson uppmanad att behandla en av Svea Janssons ballader, legendvisan om synderskan Maria Magdalena, som gjort sig skyldig till de värsta synder man under katolsk tid kunde belasta en kvinna med, nämligen incest och barnamord. Visans Magdalena hade fått barn med sin far, sin bror och med sockenprästen. Och det var hon som bar skulden. Hon blev dömd till sju års botgöring i ödemarken och lyckades så slutligen få syndernas förlåtelse.

Svea Janssons mormor, Eva Gustava Jansson, hade sjungit den visan för Greta Dahlström redan sommaren 1923. Eva Gustava kunde fyra strofer. När Svea 1957 sjöng in visan för Sveriges Radio, sjöng hon den med exakt samma melodi som mormodern 1923. Men Svea sjöng hela 18 strofer som på väsentliga punkter skilde sig från mormoderns Magdalenavisa. Det visade småningom att forskarna vid inspelningstillfället 1957 använde den finlandssvenska balladvolymen som stöd för sitt och sångarnas minne. Eftersom Sveas mormor och mormors mormor härstammade från ön Hitis, sökte man fram en Hitisuppteckning. Men det råkade sig inte bättre än att man fick tag i en litterär text, som var lätt att känna igen, nämligen den som finns återgiven i Poetisk kalender 1816. I den texten är Magdalenas tredje och största synd, den med hennes andliga fader, sockenprästen, borttagen.

Svea Janssons variant av visan vid inspelningen 1957 har följande text:

1. Magdalena vid källebrunn
Solen sken vida
Då kom Kristus och lät sig se
Allt under linden den gröna.
2. Herren Kristus begärde vatten få
Ja om jag hinner efter bägar gå.
3. Hade du ej haft i lönn en man
Jag kunnat druckit ur din bara hand.
4. Aldrig hade jag i lönn en man
Jag har ej gjort sen synd eller skam.

5. Magdalena säg inte så
Du var ju moder åt barnen två.
6. Det ena hade du med din far
Det sänkte du i det djupa hav.
7. Det andra hade du med din bror
Det sänkte du i den djupa flod.
8. Vill du Herre mig straffa då?
Ja du skall sju år uti öknen gå.
9. Kan jag väl något till mat där få?
De blad .. att äta bark ifrån linderot.
10. Kan jag ej något att dricka få?
De blad som faller på de blommor små.
11. Får jag väl något att vila på?
Ja hårda bergen med mossa på.
12. Kan jag väl något till lek där få?
Jo, vargar och björnar dig jaga må.
13. När sjunde året förgånget var
Stod åter Gud för henne klar.
14. Vad tycker du om maten din?
Som om jag ätit det bästa .. mat.
15. Vad tycker du om drycken din?
Som om jag druckit det ädla vin.
16. Vad tycker du om bädden din?
Som om jag sovit på svanedun.
17. Vad tycker du om leken din?
Som om jag lekt med änglar din.
17. I himlen där skall du ha din stol
Det skall du få för din starka tro (Häggman 1992 s. 235 f.).

På äldre dagar, när Sveas minne började svika, hade hon svårt att hålla varianterna i sår. I en inspelning från 1979, ett år innan hon gick bort, dyker den tredje synden, den med prästen, upp igen, och skapar en viss förvirring både hos Svea och hos de intervjuande forskarna (FMI 104, band 1991:12). Men under hela sin sångarkarriär i Sverige sjöng Svea Jansson konsekvent den nya variant hon lärt sig i samband med Sveriges Radios inspelning 1957.

Svea Jansson anpassade sig väl till de nya förhållandena i Sverige. Hon

deltog i Rikskonserters turnéverksamhet och sjöng vid forskarkonferenser. År 1964, samma år som hon fyllde 60 år, fick hon ta emot Nordiska museets Artur Hazelius-medalj i silver för sin insats som traditionsbevarare. Just det året kan anses som en höjdpunkt i Svea Janssons sångarkarriär. Hon deltog då i en stor konsert i ABF-huset (Arbetarnas bildningsförbund) i Stockholm tillsammans med den amerikanske folksångaren Tom Paley och skotten Archie Fisher.

Året därpå, 1965, svarade Svea på en annons om en hushållersketjänst hos en pensionär i Töreboda kommun i norra Västergötland och lämnade Stockholm. I sin nya tjänst fick hon fiska, i sjön Viken, och sköta hushållsarbete som i sitt tidigare liv. Men hon tilldrog sig fortfarande en del uppmärksamhet som vissångare och hon fick besök av sina vänner från Svenskt visarkiv; bl.a. Märta Ramsten besökte henne flera gånger.

Den 1 december 1980 avled Svea Jansson på Skövde kärnsjukhus. Några dagar senare skulle hon ha fått finska statens Pro Finlandia-medalj. Vid sin död var hon medellös och jordfästes på kommunens försorg. Urnan med hennes stoft fördes till Nötö. Folkmusikforskare i Sverige och Finland har rest en minnesvård på graven (jfr »Nötö-Svea i hemhamn, men vården försenad». ÅU 8.6.1981).

NYA UPPGIFTER FÖR BALLADFORSKNINGEN

På 1960- och 1970-talen, då Svea Jansson var som störst som balladsångerska, blomstrade också den svenska balladforskningen. Vid Svenskt visarkiv pågick arbetet på den stora vetenskapliga balladutgåvan Sveriges medeltida ballader, som utkom i fem digra band åren 1983–2001 och där det finlandssvenska materialet utgör en fjärdedel; också i detta verk noteras uppteckningarna och inspelningarna efter Eva Gustava och Svea Jansson. Sveriges medeltida ballader är en stor vetenskaplig vinning inte bara för Sverige.

Som ett slags förarbete till detta utkom flera verk av stor betydelse för den nordiska visforskningen, såsom Bengt R. Jonssons doktorsavhandling Svensk balladtradition från 1967, där han ingående granskar balladens källor och traditionsbärare. Som ett resultat av ett framgångsrikt nordiskt samarbete utkom 1978 handboken *The Types of the Scandinavian Medieval Ballads*, som slår fast vilka visor som de skandinaviska forskarna betraktar som medeltida ballader. Katalogen är ett oundgängligt hjälpmedel för den som vill forska i nordisk balladtradition.

Också på finskt håll väckte Svea Janssons ballader uppmärksamhet. Flera av hennes ballader sjungs nämligen också på finska. Inom finsk visforskning hade balladen varit ett försummat forskningsfält. Ända sedan Kalevala utkom 1835 var intresset i huvudsak riktat mot de gamla runorna i östra Finland.

I slutet av 1960-talet inledde forskaren Anneli Asplund vid Finska litte-

ratorsällskapet i Helsingfors arbetet på en finsk balladutgåva. Utgåvan, som även upptar episka visor av annat slag, utkom 1994 och bär titeln *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja* (Ballader och skillingtrycksvisor. Finska berättande visor). Den utgåvan tillhandahåller också viktig information om den skandinaviska och synnerhet den svenska balladtraditionen. Asplund visar att man genom att analysera de finska balladernas form och språk kan nå fram till den ungefärliga tidpunkten för när en ballad överskridit språkgränsen från svenska till finska. Det går t.o.m. att exakt bestämma vilken finlandssvensk balladvariant som har fungerat som förlaga. När det gäller balladtraditionen har finlandssvenskarna alldeles tydligt fungerat som kulturförmedlare. Detta är intressant inte minst med tanke på traditionen i Åbolands skärgård; tillkomstorten för flera finska ballader förläggs nämligen till trakten kring Åbo.

Sveriges medeltida ballader är, får man anta, den definitiva balladutgåvan i Sverige. Svenskt visarkiv och våra finlandssvenska arkiv är dessutom väl-försedda med lätt tillgängliga uppteckningar och inspelningar. Balladforskningen har aldrig haft bättre förutsättningar än i dag.

Det finns gamla frågor som kunde tas upp igen, som den av Otto Andersson och Ulf Peder Olrog väckta frågan om Åbolands skärgård som en speciell traditionsmiljö för medeltidsballaden. Och nya forskare kan förväntas ställa nya frågor till materialet. En är kanske frågan om hur den »medeltida» balladen kunnat överleva som bruksvara och modell för nydiktning ända fram till vår egen tid.

Slutligen är det med glädje jag konstaterar att rikssprängningen 1809 inte har påverkat balladforskningen. Balladerna är vårt gemensamma arv och ett litterärt och musikaliskt världsarv.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta

Arnberg, Matts, 1967: Svea Jansson. Visorna på Nötö. Manuskript till radioprogram i Sveriges Radio 14.3.1967. FMI 77.

FMI = Finlands svenska folkmusikinstituts samlingar. Vasa.

SLS = Svenska litteratursällskapet i Finland, Folkkultursarkivet. Helsingfors.

SVA = Svenskt visarkiv. Stockholm.

UPO = Ulf Peder Olrogs privatarkiv, Stockholm: Svea Jansson minnesanteckningar (UPO: Jansson).

ÅU = Åbo Underrättelser.

Tryckta

Andersson, Otto, 1964: Åboland ett medeltida balladcentrum. Åbo Underrättelser 9.5.1964. Särtryck. (Även i Studier i musik och folklore II. Åbo 1969. S. 113–118. Skrifter utg. av SLS 432. Helsingfors 1969.)

— 1965: Balladen i Svenskfinland. Några reflexioner. Åbo Underrättelser 16.11

1965. Särtryck. (Även i *Svenskbygden* 1966 nr 4 och *Studier i musik och folklore II*. Åbo 1969. S. 18–123. Skrifter utgivna av SLS 432. Helsingfors 1969.)
- Asplund, Anneli, 1994: *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. Helsinki.
- Atterbom, P. D. A., 1816: *Nordmansharpan. Svenska fornsånger. Poetisk kalender för år 1816*. Utg. af Atterbom. Upsala [1815].
- Forslin, Alfhild, 1968: *Greta Dahlström som fältforskare i Svenskfinland*. Åbo. Budkavlen. (Även i *Meddelanden från Svenskt visarkiv* 24. Stockholm.)
- Häggman, Ann-Mari, 1992: *Magdalena på källebro. En studie i finlandssvensk vistradition med utgångspunkt i visan om Maria Magdalena*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 576.)
- 1994: [Recension av] *Svenska medeltidsballader*. *Hufvudstadsbladet* 23.11.1983.
- Jonsson, Bengt R. 1967: *Svensk balladtradition. Balladkällor och balladtyper*. Stockholm. (Svenskt visarkivs handlingar 1.)
- Olrog, Ulf Peder, 1962: *Om ballader i levande tradition. Den medeltida balladen*. Stockholm. (Även i *Olrog* 2011.)
- 1965: *Visorna från Nötö. Synpunkter kring ett inspelningsprojekt*. *Arv. Tidskrift för Nordisk Folkminnesforskning*. (Även i *Meddelanden från Svenskt visarkiv* 22. Stockholm 1965. Ingår dessutom i *Olrog* 2011.)
- 2011: *Studier i folkets visor*. Utg. av Mathias Boström, Märta Ramsten och Karin Strand. Stockholm. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 31.)
- Ramsten, Märta, 1992: *Återklang. Svensk folkmusik i förändring 1950–1980*. Stockholm. (Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, nr 27. Svenskt visarkivs handlingar 4.)
- Åbo Underrättelser 27.12 1958; 9.5.1964; 16.11.1965; 8.6.1981.